

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-27>

УДК 330:504.06

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ПРИНЦИПИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ

ECONOMIC MECHANISM OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT IN MODERN CHALLENGES: PRINCIPLES AND INSTITUTIONALIZATION

Мединська Наталія Василівна

кандидат економічних наук, доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Medynska Nataliia

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

У статті представлено авторський концепт розроблення комплексу принципів та перспективних напрямів формальної та неформальної інституціоналізації економічного механізму природокористування в умовах трансформації глобальної природоохоронної архітектури та децентралізації. Дослідження показали, що комплекс принципів формування економічного механізму природокористування охоплює принципи: системності, пропорційності, планованості, невиснажливості, децентралізації, конвергенції, синергії, інституціональної узгодженості, отримання глобальних вигод. Обґрунтовано, що перерахований комплекс принципів має виступати підґрунтям здійснення інституціоналізації додаткових методів, інструментів та важелів регуляторного впливу. Встановлено, що у зв'язку з умонтуванням національної моделі екологічного регулювання у глобальну природоохоронну архітектуру вирішального значення при формуванні сучасного економічного механізму природокористування набуває врахування принципу конвергенції.

Ключові слова: економічний механізм, природокористування, конвергенція, інституціоналізація, архітектура, метод.

It was established that a characteristic feature of the economic mechanism of natural resource management in previous years was its noncoverage of a set of norms, methods and tools that would attract financial flows into the environmental sector and ensure the implementation of best foreign environmental practices. The author presents her original concept of developing a set of principles and promising areas of formal and informal institutionalization of the economic mechanism of natural resource management in the transformation of global environmental architecture and intensifying decentralization processes. The use of axiomatic and abstract-logical methods, as well as the institutional approach, contributed to forming a set of principles shaping the economic mechanism of natural resource management: consistency, proportionality, conformity to plan, inexhaustible nature, decentralization, convergence, synergy, institutional coherence, and global benefits. The author justifies that the above set of principles, which are the core of theoretical and methodological support for the formation of the economic mechanism of natural resource management in modern conditions, should be the basis for formal and informal institutionalization of additional methods, tools and levers of regulatory influence on natural resource users. It was established that formal institutionalization is a set of measures aimed at approving new laws on environmental protection and natural resources, as well as relevant regulations, instructions and orders of central, regional and local authorities. The research determined that informal institutionalization involves changing the worldview of employees of natural economic structures and is focused on developing a range of principles, stereotypes and rules of economic use of natural resource potential and non-raw components of the environment. The author found out that given the intensification of embedding the national model of environmental regulation in the global environmental architecture, considering the principle of convergence which provides for the gradual contingency of global, European and Ukrainian regulatory environmental structures becomes significant in shaping a modern economic mechanism of natural resource use.

Keywords: economic mechanism, natural resource management, convergence, institutionalization, architecture, method.

Постановка проблеми. Економічний механізм як складна багатокомпонентна сукупність методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів потребує створення належного інституціонального підґрунтя, яке даватиме можливості своєчасно умонтовувати у його структуру сучасні додаткові регулятори, щоб обмежувати негативні природні та природно-техногенні явища, а також стимулювати процеси ресурсозбереження та примноження біорізноманіття. Саме таке інституціональне підґрунтя дасть змогу сформувати передумови для формальної та неформальної інституціоналізації методів, інструментів та важелів у відповідності з передовим іноземним досвідом та викликами, зумовленими децентралізацією влади та реформою місцевого самоврядування. Поступальність, упорядкованість та цільова направленість інституціоналізації методів, інструментів та важелів стане можливою за умови врахування комплексу принципів побудови складних регуляторних систем та принципів раціоналізації природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість праць присвячена як фундаментальним засадам формування економічного механізму природокористування, так і прикладним аспектам умонтування в спектр інституціоналізованих методів та норм сучасних інструментів спонукального та стимулюючого впливу на природокористувачів. У працях І. Андрощук, В. Бардася, А. Гадзала, В. Голяна, О. Дребот, Т. Коняхіної, В. Савчука, О. Сакаль та інших [1–6] на достатньо високому теоретико-методологічному рівні сформовано підходи стосовно набору принципів, які лежать в основі формування економічного механізму природокористування в нинішніх умовах, а також щодо вибору магістральних напрямів інституціоналізації сучасних регуляторів раціоналізації природокористування. Значна увага вітчизняними вченими присвячується принципам системності, пропорційності та плановірності [1; 3; 5], які у зв'язку зі зміною ендогенного та екзогенного інституціонального середовища мають бути доповнені іншими принципами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас недостатньо обґрунтованим є комплекс принципів формування економічного механізму природокористування з врахуванням тих викликів, які зумовлені трансформацією глобальної природоохоронної архітекτονіки та поглибленням

децентралізаційних процесів в Україні. Також не окресленими залишаються відмінності між формальною та неформальною інституціоналізацією додаткових методів, інструментів та важелів економічного механізму природокористування на загальнонаціональному та місцевому рівнях.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розроблення комплексу принципів та пріоритетних напрямів формальної та неформальної інституціоналізації методів, інструментів та важелів економічного механізму природокористування в умовах масштабної трансформації глобальної природоохоронної архітекτονіки та децентралізації влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В цілому наявні авторські підходи щодо комплексу принципів побудови сучасного економічного механізму природокористування є своєчасними та цінними, але за умови їх взаємодоповнюваності та логічного поєднання, оскільки вони були сформульовані у попередні роки, а глобальна інституціональна природоохоронна архітектоніка зазнала значних змін в останній час. Тому відправним пунктом формування економічного механізму природокористування в сучасних умовах є обґрунтування нового комплексу принципів, які мають бути враховані при здійсненні формальної та неформальної інституціоналізації методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів (рис. 1).

В основу формування сучасного економічного механізму природокористування з врахуванням основних природоохоронних трендів необхідно закласти принцип невиснажливості. Цей принцип означає програмування таких темпів і масштабів господарського освоєння окремих видів природної сировини та несировинних корисностей, які даватимуть можливість формувати матеріальну базу для переробних ланок природно-ресурсного сектора, а також для виробництва твердого, рідкого та газоподібного палива і при цьому матимуть місце достатньо високі темпи відтворення природно-ресурсного потенціалу та примноження деяких складових біорізноманіття.

Дотримання такого принципу безпосередніми природокористувачами стане можливим за умови інституціоналізації комплексу стимулів, які спонукатимуть суб'єкти природно-ресурсного підприємництва поряд з освоєнням природної складової національного багатства забезпечувати відтворення та примноження природних активів.

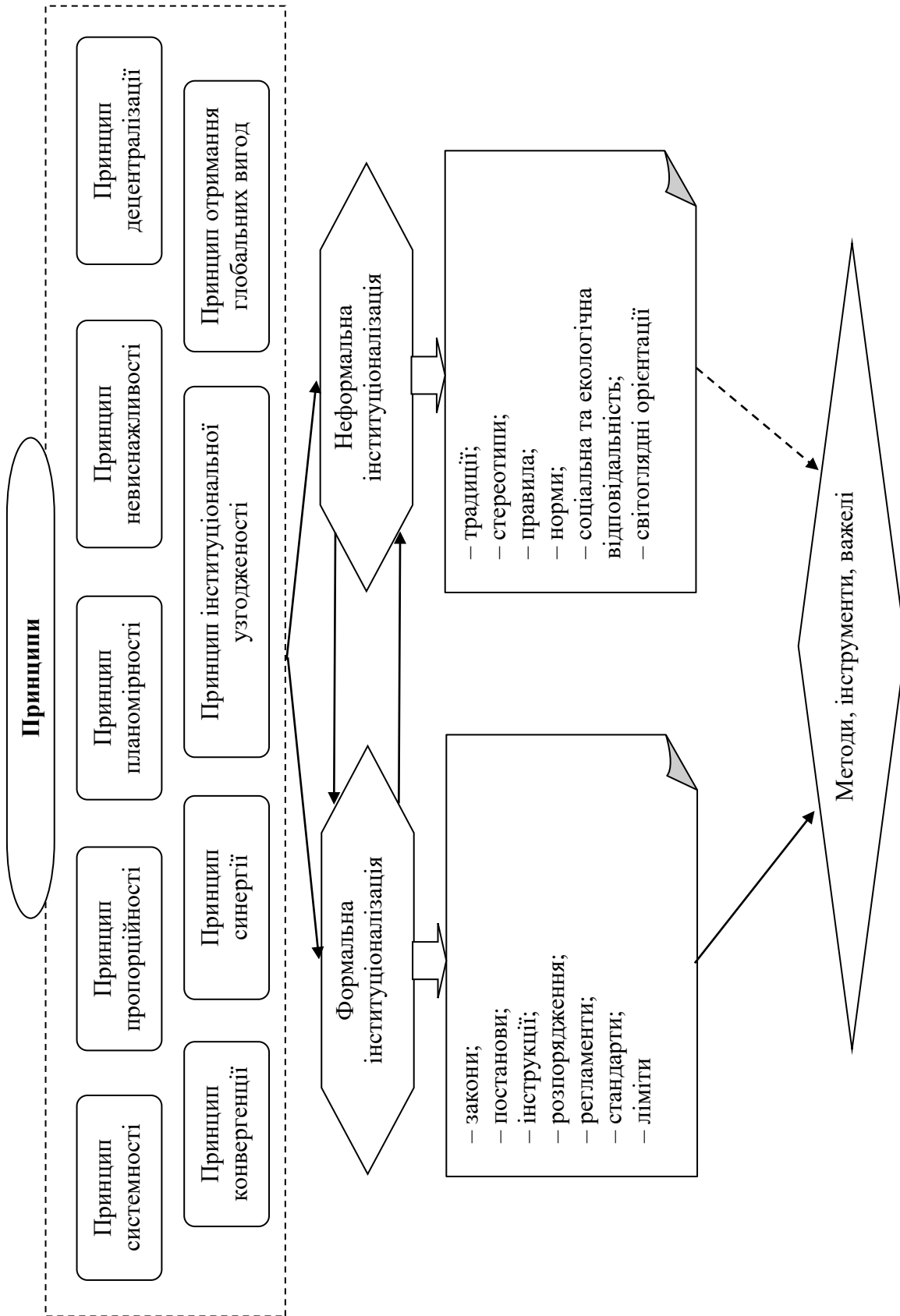

Рис. 1. Теоретико-методологічні засади формування економічного механізму природокористування в сучасних умовах

Джерело: побудовано автором

Виходячи з основних трендів реалізації політики децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, при виборі пріоритетів інституціоналізації методів та інструментів економічного механізму природокористування варто враховувати принцип децентралізації. Даний принцип дасть змогу максимальною мірою сформувавши пакет методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів на регіональному і місцевому рівнях, щоб ув'язати пріоритети господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу з пріоритетами розвитку територіальних громад, в першу чергу територіальних громад базового рівня.

За таких умов місцеве самоврядування використовуватиме весь наявний арсенал регуляторів для того, щоб процес природокористування максимальною мірою відповідав запитам місцевого населення та місцевого бізнесу, що у підсумку сприятиме зростанню синергетичного ефекту як в економічній, так і в природоохоронній площині.

Україна обрала основним пріоритетом зовнішньої політики інтеграцію в Європейський Союз, що також означає поступове умонтування національної природоохоронної архітектури у регуляторний механізм природокористування, який функціонує в названому регіональному об'єднанні. За таких умов необхідним принципом формування національного економічного механізму природокористування має стати принцип конвергенції, тобто поступове зближення світової, європейської та української регуляторної природоохоронної конструкції. В першу чергу необхідно завершити документальну та реальну імплементацію європейських природоохоронних директив, прискорити процес умонтування в національну екологічну політику Глобальних цілей сталого розвитку та пріоритетів Нової кліматичної угоди, укладеної в кінці 2021 року, а також підготувати національне господарство до запланованого ЄС прикордонного вуглецевого коригування.

В умовах урізноманітнення видів господарської діяльності та сфери послуг виникає необхідність узгодження економічних, соціальних та екологічних пріоритетів. І при цьому має бути забезпечена максимізація як економічної вигоди, так і отримання «екологічних» дивідендів. Тобто при програмуванні перспективного економічного механізму природокористування має враховуватися принцип синергії в контурі господарських, соціально-економічних та природоохоронних пріоритетів.

Необхідно також враховувати принцип інституціональної узгодженості, тобто зміни в одних нормативно-правових актах мають корелювати із змінами в інших регуляторних документах, щоб не допустити виникнення комплексу інституціональних пасток та інституціональних розривів. З огляду на це пропонувані зміни мають проходити ґрунтовну експертизу щодо усунення на початкових етапах інституціонального проектування наявних суперечливих моментів, які стосуються правових основ користування, володіння та розпоряджання природними активами, а також організаційно-правових форм підприємницької діяльності у сфері господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Принцип отримання глобальних вигод має стати одним з основних як при формуванні національної екологічної політики, так і при виборі форм співпраці Уряду та об'єднаних територіальних громад (ОТГ) з міжнародними природоохоронними фондами в рамках реалізації екологічних проектів. Це дасть можливість наявні фінансові ресурси природоохоронного спрямування, які забезпечуються за рахунок коштів публічних бюджетів, а також власні кошти підприємств доповнити значними потоками іноземних природоохоронних інвестицій.

Перерахований комплекс принципів, які виступають ядром теоретико-методологічного забезпечення формування економічного механізму природокористування в сучасних умовах, має також забезпечувати належну формальну та неформальну інституціоналізацію додаткових методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів.

Доцільність формальної та неформальної інституціоналізації впливає з того, що природокористування є тією сферою господарських відносин, де більш, ніж в інших галузях національної економіки має бути сформовано досконале інституціональне середовище господарювання, адже саме природні ресурси та природні умови становлять основу життєдіяльності населення.

Формальна та неформальна інституціоналізація регуляторів впливу на природокористувачів необхідна також з огляду на існуючі проблеми природокористування інституціонального характеру. Формальна інституціоналізація здійснюється як через схвалення нових законів природоохоронного та природно-ресурсного спрямування, так і відповідних постанов, інструкцій та розпоряджень центральних, регіональних та міс-

цевих органів влади. Вона також в умовах природно-ресурсних обмежень має реалізуватися через узаконення світових та європейських екологічних регламентів та стандартів, а також встановлення лімітів господарського освоєння природної сировини та розміщення відходів. Водночас необхідно враховувати, що вагомою проблемою, яка не дозволяє повною мірою забезпечити результативність фіскальних регуляторів у сфері природокористування, є численні протиріччя між податковим, бюджетним, природно-ресурсним та природоохоронним законодавством.

Неформальна інституціоналізація як показує іноземний досвід є не менш важливою за формальну, оскільки пов'язана зі світоглядними орієнтаціями керівників природно-господарських структур. Неформальна інституціоналізація методів, інструментів та важелів економічного механізму природокористування охоплює «екологізацію» структури суспільних потреб і посилення духовної складової, що дозволить поліпшити задоволення і матеріальних потреб за рахунок якісного вдосконалення розподілу ресурсів, що використовуються для виробництва кінцевого продукту; необхідність освітнього, виховного, ідеологічного та інших видів впливу на суспільство з метою вироблення екологічного світогляду, духовного розвитку членів суспільства [4, с. 310]. Здійснення неформальної інституціоналізації, як правило, є складнішим, ніж реалізація пріоритетів формальної інституціоналізації, оскільки неформальні інститути – це не механічне схвалення нормативно-правових актів, а тривалий процес умонтування у світоглядні орієнтації природокористувачів

сучасних норм, правил та стереотипів раціонального використання природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку.

Висновки. Дослідження показали, що обґрунтовані вітчизняними вченими принципи системності, пропорційності та планованості, які лежать в основі формування економічного механізму природокористування, мають бути доповнені такими принципами: невиснажливості, децентралізації, конвергенції, синергії, інституціональної узгодженості, отримання глобальних вигод. Це дасть змогу використати весь комплекс зовнішніх і внутрішніх переваг, які виникли у зв'язку з трансформацією глобальної природоохоронної архітектури та децентралізацією влади, при використанні регуляторних підходів щодо ощадливішого використання первинної природної сировини і охорони навколишнього природного середовища. Перераховані принципи також мають виступати базовими положеннями при виборі пріоритетів формальної та неформальної інституціоналізації додаткових методів, інструментів та важелів економічного механізму природокористування. Формальна інституціоналізація має передбачати схвалення законодавчих та інших нормативно-правових документів, щоб імплементувати у вітчизняну площину кращі іноземні практики регулювання природокористування та диверсифікувати інвестиційні потоки у природоохоронні проекти. Здійснення неформальної інституціоналізації регуляторних підходів має охоплювати комплекс заходів, спрямованих на формування у світоглядних орієнтаціях природокористувачів тієї системи цінностей, яка пропагується міжнародними природоохоронними конвенціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бардась В. Удосконалення фіскального регулювання природокористування крізь призму досягнення фіскального оптимуму Лаффера. *Економіст*. 2013. № 10. С. 42–45.
2. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 592 с.
3. Дребот О.І., Гадзало А.Я. Елементи економічного механізму раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2016. С. 186–191.
4. Коняхіна Т.В. Формування економічного механізму вирішення проблем природокористування. *Проблеми економіки*. 2013. № 2. С. 306–311.
5. Савчук В.В. Організаційно-економічні засади впровадження механізму раціоналізації аграрного природокористування в зоні осушення. *Агросвіт*. 2018. № 8. С. 48–56.
6. Сакаль О.В. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 13. С. 930–937.
7. Мединська Н.В. Трансформація екологічного оподаткування в контексті інвестиційного забезпечення модернізації природоохоронної інфраструктури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 4. С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.4.48>

REFERENCES:

1. Bardas V. (2013) Udoskonalennia fiskalnoho rehuliuвання pryrodokorystuvannia kriz pryzmu dosiahnennia fiskalnoho optymumu Laffera [Improving the fiscal regulation of nature through the prism of achieving the fiscal optimum Laffer]. *Ekonomist*, 10, 42–45.
2. Holian V.A. (2009) Instytutsionalne seredovishche vodokorystuvannia: suchasnyi stan ta mekhanizmy vdoskonalennia: monohrafiia [Institutional environment of water use: current state and mechanisms of improvement: monograph]. Lutsk: Tverdynia.
3. Drebot O.I., Hadzalo A.Ia. (2016) Elementy ekonomichnoho mekhanizmu ratsionalnoho pryrodokorystuvannia ta okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovishcha [Elements of the economic mechanism of rational nature use and environmental protection]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, 186–191.
4. Koniakhina T.V. (2013) Formuvannia ekonomichnoho mekhanizmu vyrishennia problem pryrodokorystuvannia [Formation of an economic mechanism for solving problems of nature management]. *Problemy ekonomiky*, 2, 306–311.
5. Savchuk V.V. (2018) Orhanizatsiino-ekonomichni zasady vprovadzhennia mekhanizmu ratsionalizatsii ahrarnoho pryrodokorystuvannia v zoni osushennia [Organizational and economic principles of implementation of the mechanism of rationalization of agrarian nature management in the drainage zone]. *Ahrosvit*, 8, 48–56.
6. Sakal O.V. (2017) Instrumenty finansovo-ekonomichnoho rehuliuвання pryrodokorystuvannia v umovakh pohlyblennia instytutsionalnykh transformatsii [Tools of financial and economic regulation of nature management in the conditions of deepening institutional transformations]. *Ekonomika i suspilstvo*, 13, 930–937.
7. Medynska N.V. (2022) Transformatsiia ekolohichnoho opodatkuвання v konteksti investytsiinoho zabezpechennia modernizatsii pryrodookhoronnoi infrastruktury [Transformation of environmental taxation in the context of investment support for the modernization of environmental infrastructure]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 4, 48–53.
DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.4.48>